

MŰEMLEKVÉDELEM – KÉRDÉSEK ÉS FELVETÉSEK

CSÁGOLY FERENC

DSc, DLA, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár. BME Középpélettervezési Tanszék.
1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K II. 99. Fax: (+06-1) 463-4132. E-mail: csagoly.f@kozep.bme.hu

A műemlékvédelem osztársadalmi szélességű, kulturális identitást is meghatározó témakör, ezért egyaránt érinti az ezzel foglalkozó szakemberek szűk körét és a széles közönséget. A két fél szemléletmódja és értékítélete egyre erősebben eltérő, és minél nagyobb a kettő közötti távolság, annál több politikai, gazdasági, jogi és egyéb érdek töltheti ki ezt a rést, gyengítve ezáltal a szakmai szerep hatékonyságát. A probléma gyökere – feltételezésem szerint – a nézőpontok eltérésében van, ezért a megoldás keresését is itt kell elkezdeni.

A gyakorló építész a szűken vett műemlékes szakma és a nagyközönség között köztes helyzetben áll. Ebben a helyzetben – a szűken vett szakma felől nézve amatőr státusban – feltehetően olyan kérdéseket, amelyek szakmai oldalon evidenciák lehetnek, de a befogadó közönség számára nem kellően értelmezett, tehát nyitott témák. Idetartozhat például a szakmai alapfogalmak – érték, hitelesség, eredetiség – tisztázása és értelmezése. Ugyanakkor ez a pozíció – a befogadó közönség felől nézve hivatásosként – lehetőséget ad az eltérő nézőpontok, szemléletmódok megértésére és ezáltal közelítésére is, egyfajta mediációs kísérletre.

Kulcsszavak: intelligibilis kép, szenzibilis kép, érték, hitelesség, hihetőség

A gyakorló építész köztes helyzetben van a szűken értelmezett műemlékes szakma és a laikus nagyközönség között. A szakmai oldallal az építészet köti össze, míg a speciális műemlékvédelmi ismeretek hiánya a befogadó közösséghez teszi hasonlónak. Ez a köztes helyzet alkalmas lehet a közvetítésre is, ha gyakorlatilag is társulnak hozzá megfelelő kommunikációs csatornák és mediációs eszközrendszerek. A nyitott szemléletű szakmai konferenciákat, és azok anyagának közlését ilyen lehetőségnek tartom. Ezért ez a cikk nem szakmai jellegű – műemlékvédelmi szakmai hiányosságaim miatt nem is lehetne az – hanem sokkal inkább egy mediációs kísérlet.

A TÖREDEZETTSÉG

„*Minden Egész eltörött*”¹ – írja Ady Endre a *Kocsi-út az éjszakában* című, mostanában gyakran idézett versében. A gyakoriság arra utal, hogy sokan érzik-érezhetik úgy a lehető legkülönbözőbb területekről, hogy töredeznek a világuk, darabjaira

¹Ady 2004. 329.

hullik az, ami valaha Egész lehetett. Az egyik legnagyobb Egésszel, az emberi társadalommal kezdve, az egyre gyorsuló individualizáció folyamata egyrészt a közbeszéd unalomig ismételt témája, másrészt viszont a tudományt is foglalkoztató komoly probléma.

„A megapopulációban élők természetes csoportjai a történelem folyamán nagyon gyorsan redukálódtak. A nemzetségből nagycsalád, a nagycsaládból nukleáris család lett, és ma a magukat legfejlettebbnek tekintő államok polgárait individuális, személyes autonómiájára büszkék. (...) Az autonóm személyiség a végső csoportredukció, az egyszemélyes csoport, amely akcióit, konstrukcióit maga szervezi, hiedelmeit maga válogatja, már csak önmagához hűséges, de kész egyezkedni másokkal. A modern társadalomban tehát folyamatosan csökken a biológiai kötődés szerepe (nő az elidegenedés, ahogy ezt a társadalomtudósok más oldalról megfogalmazták), és a társadalom szerkezete egyre inkább az egyszemélyes csoportok, az autonóm egyének egyezkedési struktúráival írható le.”²

Bármely szakma szempontjából – idevéve természetesen a műemlékvédelmet is – az egyszemélyes csoportok világa teljesen másféle belső és külső viszonyrendszert jelent, mint ami a hagyományos közösségek esetében fennállt. Befelé ez a szemléletek és vélemények (Csányi Vilmos szavaival az „önálló hiedelmek”) esetleg már zavaró sokaságában jelentkezik, kifelé pedig a kommunikáció és a mediáció megváltozott lehetőségeiben. Immár nem két közösség kommunikál, hanem egyszemélyes közösségek tömegei, nem két személyesség között zajlik a mediáció, hanem egy áttekinthetetlen sokaságban. A szakmai vélemény azonosságán alapuló kvázi közösségek is jellemzően időlegesek, hiszen az egyszemélyes csoportok egyezkedési folyamata leginkább a változó személyes érdekek szerint szerveződik.

A tudomány világa is töredezik, az univerzalistól a speciális felé tart. A töredezettség folyamatában egyre kisebb résztmákkal egyre nagyobb koncentrációval foglalkozó újabb és újabb tudományágak jönnek létre, míg az ellenkező – a különböző diszciplínákat összekapcsoló – jelenségek jóval kevésbé jellemzőek.

„Vegyük először az egyik legszerteágazóbb tudományt, nevezetesen a fizikát, külön-külön tradicionális és modern értelmezésben. A »fizika« kifejezés eredeti, etimológiai értelmében, mindenféle lehatárolás nélkül a »természet tudományát« jelenti, azt a tudományt, amely a »fejlődés« legáltalánosabb törvényszerűségeit kutatja. A görögök, kiváltképp Arisztotelész, e tudományt még így értelmezték. (...) Jelentős mérvű az a deviáció, amelynek során a modern világ a »fizika« szót átértelmezte és azt egy természettudományok közé tartozó résztudomány jelölésére kezdte használni. Ez csak egy példája az alosztályokra való bontás folyamatának, ami a modern tudomány egyik fő jellegzetessége. Ez a »specializáció« aztán odáig fajul, hogy a hatása alá kerülők képtelenek már elgondolni egy olyan tudományt, amely a természet egészével foglalkozik.”³

A specializáció divergenciája általában és minden szaktudományra érvényesen ellehetetleníti, de legalábbis megnehezíti a komplex megközelítést, az átfogóan ér-

² Csányi 2002. 764.

³ Guénon 2008. 54.

vényes konklúziók kialakítását. Ugyanakkor a specializáció – részint belső törvényszerűségei, részint az egyszemélyes közösségek érdekkülönbségei miatt – egyre kisebb résztémák között teremt egyre intenzívebb konfliktushelyzeteket.

A tudománnyal együtt az építészet is töredezik, a hajdan egységes egész többféle vetületben és síkon osztódik szakterületekre. „Mennyiségi” szempontból nézve már negyven-ötven évvel ezelőtt is önálló szakterületnek számított a hagyományos házépítészet mellett a városépítészet és belsőépítészet, míg mára már idetartozik a környezetépítészet, a tájépítészet, a látványtervezés és az építészeti design is – talán nem felejtettem ki semmit. Az elmélet és gyakorlat kettőssége is önálló területeket különböztet meg (felsorolhatatlan sokaságban), míg végül – utolsónak említve, de elsőrendű fontossággal – az építészet alapvető jellemzője, a tudomány és művészet egysége is megtört. Immár önálló tudományos szakterületek sokasága próbálja mozaikszerűen lekövetni a hajdani egység teljes képét, a bölcsészeti szempontoktól kezdve, a mérnöki oldalon keresztül a gazdasági, sőt jogi területekig. Többek között az építészettörténet, az építészetelmélet, a szilárdságtan, a tartószerkezetek, az épületszerkezettan, az épületgépészet, az építésszervezés, az építési jog sorakoznak a tudományos oldalon, míg a művészi oldal lassan elhal, végképp nem kedvez neki az általánossá vált anyagiasság, a praktikus-rationális világszemlélet.

A tudományosság velejárója az objektivitás kényszere, mert a résztvevők között ez lehet az egyetlen közös értelmezési platform. De az objektivitás egyszersmind szűkítés is, olyan értelmi kategória, amely ellehetetleníti, sőt kizárja a személyes érzelmek kifejezhetőségét. Pedig az építészet – eredeti, egységes értelmében – nemcsak tudomány, hanem művészet is, nemcsak fizika, de metafizika is, és nemcsak értelmi, hanem érzelmi kategória is egyben.

ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM

Az ember egyszerre értelmes és érzelmes lény, így van teremtve, ilyen a fiziológiája és a pszichológiája. A hatásokra és történésekre egyszerre reagál az értelmével és az érzelmeivel, és ezek a legegyszerűbb reakciók esetében is szétszálazhatatlanul bonyolult rendszerként működnek, egymást kiegészítő kettősségben. Az emberi valóság tartalmán belül voltaképpen elválaszthatatlanok, bár belső arányuk kultúránként és koronként változó lehet – a romantika szentimentalizmusa és a 20. század racionális modernizmusa példázhatja ezeket az arányváltozásokat. A mai szemléletmódot az érzelmek rovására az értelem dominanciája jellemzi, ami a tudományos szemléletben és a racionális-analitikus gondolkodás (szinte teljes) erőfölényében testesül meg.

„S bár igaz, a tudomány eredményei állandóan változnak, a tudományosság doktrínája megingathatatlanak tűnik, s azt a tudomány nyilvánvaló tévedései sem képesek kikezdeni.”⁴

⁴Kolakowski 2000. 25.

Egyrészt a töredezettséget – azaz az értelem és érzelmek kettéválaszthatóságát –, másrészt az értelem dominanciáját szimbolizálja korunk kétségkívül legfontosabb találmánya a számítógép, az érzelmek kontrolljától megszabadított, s ezáltal korlátlanul fejleszhető szuperintelligencia. Mintha párhuzamos világokban élnénk egyszerre, részint az először mellénk, majd fölénk rendelt mesterséges értelem univerzumában, részint pedig az ehhez viszonyuló érzelmeink széles skáláján. Vagy másképpen kifejezve, mintha ugyanarról a jelenségről kétféle, egymástól különböző képet látnánk; Kanttól kölcsönzött kifejezésekkel, egy intelligibilis és egy szenzibilis képet.⁵ Ebben az értelemben az intelligibilis kép az értelem által alkotott és az értelem határain belüli általános érvényű valóságot jelenti, míg a szenzibilis kép az érzékelésből adódó, ezáltal óhatatlanul személyes, érzelmi alapú benyomást.

Az elvont filozófiai kategóriákat pár – a témánkhoz nagyon is kapcsolódó – példával lehet érzékeltetni. A visegrádi Salamon-torony a magyar történelem része, és mint ilyen, hatással lehet mindenkire. A romantika korához visszatérve, kis túlzással szinte azt is mondhatnánk, hogy nem lehetett teljes értékű magyar festő, aki meg ne örökítette volna valamilyen formában.⁶ A romantika ideje elmúlt, de a Salamon-torony, mint történelmünk egyik mementója, korokon átívelve különleges fontosságú maradt. Nyilván ez volt a fő oka annak, hogy sok más sérült és ugyancsak fontos műemléket megelőzve, már 1959-ben felmerült a felújítás lehetősége, sőt szükség-szerűsége. Az akkor még fiatal, de tehetsége okán már neves Sedlmayr János tervei alapján 1965-re készült el a munka, ami ambivalens reakciókat szült. A műemlékes szakma – és talán az építészek jó része is – kitűnő, nemzetközileg is kiemelkedő megoldást ünnepelt benne. Ők az akkor már érvényben lévő Velencei Karta előírásainak következetes és képszerűen pontos leképzését (is) látták benne, egy intellektuális feladat intelligens megoldását, ekképpen egy alapvetően értelmi jellegű intelligibilis szépségben gyönyörködtek. A nagyközönség, aki bizonyára nem is hallott a Velencei Kartáról és a szakmai érvekről, egészen másképpen látta: számukra a romos falakat kiegészítő nagy betonfelületek sivarak voltak, a megjelenés pedig idegen és hangulatromboló, egyáltalán nem társult a kort idéző primér érzelmeikkel. Mondhatni az intelligibilis és a szenzibilis kép drámaian különbözött egymástól.

A Karl Friedrich Schinkel tervei által 1828-ban megépült berlini Altes Museum a második világháborúban súlyosan megrongálódott, kiégett, fekete roncsként állt a szétbombázott területen. Mivel a német kultúra egyik szimbóluma is volt, nem maradhatott sokáig romos állapotban, már 1951-ben elkezdődött a felújítása. Az

⁵ Immanuel Kant 1770-ben írta és védte meg a königsbergi egyetem rendes professzori címéért benyújtott disszertációját *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis* címmel. A mű lényege az értelmi gondolkodás képességének megkülönböztetése az érzéki fogékonyságtól. Kant szerint az értelem világa, a „mundus intelligibilis” a világ valóságát tárhatja fel általános érvénnyel, míg az érzékek világa, a „mundus sensibilis” csak a jelenségekről adhat személyes képet. Ahogyan Kecskés Pál írja: „Míg az érzéki ismeret tisztán alanyi, a szellemi ismeret a lélek öntevékenységével alkotott fogalmainál fogva egyetemes érvényű.” (Kecskés 1981.)

⁶ Csak néhány kiragadott példa: id. Markó Károly: Visegrád, 1826 és 1830 között; Ligeti Antal: Visegrád látképe a Salamon-toronnyal, 1852; Brodsky Sándor: Visegrád, 1861.

eredeti épülettel teljesen azonos formában megvalósult újjáépítést a nagyközönség tetszéssel és örömmel üdvözölte, hiszen számukra egy történelmi és kulturális érték született újjá, ami a háborús borzalmakat mintegy elfeledtetve, összekötötte a múltat a jelennel. A műemlékes szakma már nem volt ennyire boldog, számukra az épület eredeti stílusában történő rekonstrukciója – ugyancsak a Velencei Karta szellemében – kötelezően elkerülendő megoldás lett volna.

Berlin egy másik múzeuma, a Friedrich August Stüler által tervezett és 1855-ben megépült Neues Museum a háború nyomait viselte még a 21. század elején is, csupán 2009-ben készült el teljes felújítása David Chipperfield angol építész tervei szerint. Chipperfield hallatlan érzékenységgel, empátiával és fantáziával oldotta meg feladatát, a hatalmas épület tereit egyenként értelmezte, és a romok megtisztításától a teljes korhű visszaállításig a rekonstrukció teljes eszköztárát felvonultatta. A szakember szemével nézve ez egy valóságos szakmai enciklopédia, amely igényességével és bőségével elkápráztat. De a laikusok körében is nagy tetszést aratott, mert a termeket végigjárva folyamatosan változó érzelmi hatások alatt, valóságos időutazás részesei lehettek: egyszerre élhették át a boldog békeidőket, a háború roncsolásait és a mindezekre sokféleképpen reagáló jelent. A tehetség és a skrupulusok nélkül alkalmazott gazdag építészeti eszköztárszer, íme, hidat vert az intelligibilis és a szenzibilis szépség, tágasabban értelmezve az értelem és érzelmek világa közé.

AZ ÉRTÉK

„Az örökség értékeinek megítélése, de éppúgy a rájuk vonatkozó információs források hihetősége kultúráról kultúrára változhat, sőt ez előfordulhat még azonos kultúrán belül is. Az érték és hitelesség megítélését ennél fogva nem lehet merev követelményekre alapozni. Ellenkezőleg: a kultúrák sokaságának tisztelete azt követeli meg, hogy az örökséget annak a kultúrának az összefüggésében határozzuk és ítéljük meg, amelyhez az tartozik.”⁷

A Narai Dokumentum 11. pontja tiszteletreméltó nyitottsággal és széles látókörűséggel fogalmazza meg a műemlékekhez köthető értékfogalom és az egyes kultúrák viszonyát. Ez a tágasan értelmezhető meghatározás intellektuális értelemben nagyon is vonzó, ugyanakkor a gyakorlat szintjén zavaróvá válhat, nemcsak a szakmán belüli véleménykülönbségek lehetősége, hanem a befogadó közönség értékítéletének elbizonytalanodása miatt is. E kettő szorosan összefügg: a szűk szakmai kérdések belső tisztázatlansága kivetül és sokszorosára felnagyított értékzavarként jelentkezik a befogadói oldalon. Az értékfogalom tisztázása és interpretálása ezért nem csupán szakmai kérdés.

Ha a példák szintjén próbáljuk bogoztatni a műemléki érték fogalmi tartalmának terjedelmét, valóban zavarba ejtő szélességgel szembesülünk; nemcsak egymástól különböző, de egymásnak akár szögesen ellentmondó eredményekre juthatunk. És

⁷Narai Dokumentum 11. pont.

ahogyan a Narai Dokumentum is említi, nemcsak az egyes kultúrák között, de azon belül is nagyok lehetnek az eltérések.

A zsámbéki premontrei kolostortemplom romjainak esetében az értékhordozó elvileg és többek között lehet például az eredeti forma, lehet az eredeti matéria, lehet a mai állapot romformája, és persze lehet az a szellemi tartalom, amelynek ösztönzésére valamikor a 13. század elején a templom megvalósult. Az idelátogatók legtöbbje valószínűleg az eredeti formát gondolná az érték alapjának, talán azért, mert az érzelmekre az hat a leginkább (mint szenzibilis kép), és talán azért is, mert gondolatban könnyen kiegészíthető, teljessé tehető az egyébként lehangolóan szomorú romkép. A laikus elképzeléssel szemben a szakmai értékfogalom bizonyosan nem kötődik az eredeti formához, mivel annak visszaállítása élesen ellenkezik a karták szigorú előírásaival. A romforma biztosan nem lehet az érték alapja, hiszen még a műemlékvédelmi kérdésekben járatlan látogató is könnyen észreveheti a különböző kiegészítő beavatkozások nyomait, amelyek ilyen-olyan ideológiák mentén téglával, betonnal, műkövel toldozgatták-foldozgatták az eredeti maradványokat. Az egykori templomot létrehívó szellemi tartalom sem lehet az érték alapja, hiszen szekuláris világunkban már nem is nagyon értjük a 13. század mély hittel telített lelkeségét. Nem marad más, mint az eredeti anyag, méghozzá a formától és tartalomtól is függetlenített anyag. Ezt a lecsupaszított materialista szemléletet bizonyítja, hogy a kőtárakban őrzött, az eredeti formájukból és jelentésükből immár teljesen kiszakított anyagmaradványoknak, kőtöredékeknek, fragmentumoknak éppolyan értéket tulajdonítunk, mint magának az egykori épületnek.

„A formát tehát anyagi hordozójához kötjük, és szenvedünk ennek esendőségétől. S oly hevesen gyászoljuk, hogy a felbomló tárgyban lakozó eszme is eltűnik előlünk, mi pedig addig csüggnünk a tárgyon, oly sokáig és oly nagy gonddal restauráljuk, míg csak az anyag szét nem foszlik a kezünk között...”⁸

A sintó – és nyugodtan mondhatjuk egész Japán – legszentebb helye az iszei szentélykörzet (Isze dzsingu), azon belül is a Naikú, azaz a belső szentély. A sintó hagyomány szerint ez Amateraszu Ómikami lakhelye, aki a Nap *kamija*⁹ és egyben a japán császári család őse. A *Nihonsokiban*¹⁰ leírt monda szerint az iszei szentély területét ő maga jelölte ki kétezer évvel ezelőtt. A hely szentségét csak erősíti, hogy itt őrzik a három császári jelvény egyikét a Jata no Kagamit,¹¹ ezért a szentély főpapja-főpapnője csak a császári család valamelyik tagja lehet. Eléggé közsímet a Naikú húsz évenkénti teljes megújulása: a régebbi még áll, amikor a mellette lévő telken, hét évvel a felszentelése előtt elkezdik építeni az újat. Nemcsak a forma, de az építési

⁸Achleitner 2002. 1–2.

⁹A *kami* szó pontosan lefordíthatatlan. Hozzávetőlegesen istenséget, szellemet, transzcendens szakrális lényeket jelent. A sintó szerint minden természeti jelenségnek, lénynek és dolognak, sőt elvont tartalmaknak is van saját *kamija*.

¹⁰A *Nihonsoki* Japán két őskronikája közül az egyik, 720 körül alakult ki a végleges formája. Párja a *Kodziki*, amelynek eredetét 711-re teszik.

¹¹A három császári jelvény, vagy más néven a Három Szent Kincs: *Kuszanagi no Tsurugi* a kard, *Jata no Kagami* a bronztükör és *Jaszakani no Magatama* a jade ékszer. A három jelvényt a japán őshagyomány szerint Amateraszu Ómikami unokája, Ninigi no Mikotó hozta a mennyekből a földre.

ceremónia is mindig ugyanaz – szigorúan a legkisebb részletekig. Amikor az új szentély elkészül, akkor az Amateraszu Ómikamit jelképező szent tárgyakat áthelyezik, és a továbbiakban az lesz a Naikú, egészen húsz esztendeig, majd újra fordul a kerék. A *Nihonsoki* szerint az első szentély 680-ban épült, azóta hatvankétszer épült újjá, háborús időkben voltak hosszabb kimaradások.

Az iszei Naikú szentély esetében az anyag bizonyosan nem lehet az érték hordozója, hiszen az húsz évenként teljesen kicserélődik. Itt egyértelműen a forma az érték, mégpedig az anyagtól függetlenített forma, ami egyben a szellemi lényeg hordozója. A forma (és így nyilvánvalóan a benne testet öltő szellemi tartalom) annyira értékes, hogy nem is létezhetnek másolatai. A sinmej-zukuri stílus és építési technika csak ennél az egyetlen épületnél és csak ebben a formában alkalmazható.

„*Nos, úgy tűnik, a sintoizmusban a forma csak egy eszme hordozója és nem szubsztanciális összetevője. Az anyagiség eltűnése tehát nem érinti a formát, az anyag állapota nem keveredik az ábrázolttal.*”¹²

A sintó másik, különösen kiemelt szent helye az Izumó-taisa, Ókuninusi lakhelye, aki a házasság, a barátság, a jó emberi kapcsolatok *kamija*. A japán őskronikák szerint korábban épült, mint az iszei szentély, és a méretei is lenyűgözőek voltak, magassága 16 dzso, azaz 48 méter lehetett. A régészeti leletekkel is alátámasztott őseépítmény kilenc darab hatalmas cédrusoszlopon állt, és egy megközelítőleg száz méter hosszú lépcső vezetett fel hozzá. 1200 körül, a Kamakura időszakban átépítették, akkor már csak 12 dzso volt a magassága, ezáltal a felvezető lépcső is lerövidült. 1744-ben nyerte el a mai formáját, és már csak 8 dzso (24 méter) magasságú. Yasutada Watanabe építésetörténész professzor *Shinto Art: Ise and Izumo Shrines* című könyvében¹³ ábrákkal gazdagon illusztrálva részletesen leírja a szentély építésének történetét, amiből kitűnik, hogy nemcsak az épület magassága változott az idők folyamán, hanem a szentély formája is jócskán. Izumó-taisa esetében tehát sem az anyag, sem a forma nem lehet az érték-hordozó, ezért nem maradhat más, mint az anyagtól és formától is független szellemi tartalom, az az eszmei lényeg, ami 1500 esztendővel ezelőtt létrehozta és azóta folyamatosan fenntartotta.

Keletről vissza nyugatra, Japánból ismét Magyarországra. A tákosi favázás, paticsfalas református templom a népi építészeti hagyomány egyik legszebb emléke. 1766-ban épült, 1784-ben nyugati irányban bővítették, majd romlandó építőanyagai miatt sok esetben átépítették. Csak a legutóbbiakat említve: 1949-ben az akkorra már igen rossz állapotban lévő tornyot lebontották, az 1962–1968 közötti felújítás során új zsindefedés került rá, 1980–1985 között régi formájában újjáépült a harangtorony, az eredeti malomkő alapozás helyett új vasbeton sávalap és új talpgerendázat készült, kicserélték a faváz leromlott elemeit, teljesen új paticsfalazat készült, és restaurálták a berendezési tárgyakat. A 2001-es nagy árvíz után ugyancsak helyreállítási munkák váltak szükségessé. Mi hát az érték-hordozó Tákos esetében? Az eredeti anyag (mint a zsámbéki templomnál) biztosan nem, hiszen az a megépülés óta

¹² Achleitner 2002. 1–2.

¹³ Watanabe 1974. 85–89.

többször is cserélődött. Az eredeti forma sem, hiszen azt sem tudjuk, milyen lehetett eredetileg, az 1784-es bővítése előtt. Így hát Tákos értéke nem nagyon lehet más, mint az anyagtól független, érzelmileg hitelesített forma, ami egyben – Izumótáishoz hasonlóan – az épületet életre hívó, majd azóta is fenntartó szellemi lényeg megtestesítője.

Tákossal és a népi építésszel kicsit közelebb kerültünk a szakmai értékalkotástól igencsak eltérő, de a laikus közönséghez közel álló értékszémlelethez. Jó példa lehet erre a nagypapa bicskája is. A történet szerint még 1848-ban, amikor a nagypapa együtt szalonnázott Kossuth Lajossal, ezt a bicskát használta. Igaz, hogy azóta a nyelét kétszer, a pengéjét háromszor cserélték, de azért a bicska csak a nagypapa bicskája maradt. Nem az anyag és nem a forma az értéke, hanem a benne megtestesülő érzelmi-szellemi lényeg.

A HITELESSÉG

„A kulturális örökség természetéből és kulturális tartalmából eredően a hitelesség megítélése az információs források széles körével függ össze. E források vonatkozhatnak a koncepcióra és a formára, az anyagra és a tartalomra, a használatra és a funkcióra, a hagyományokra és a technikára, az elhelyezésre és a telepítésre, a szellemiségre és a benyomásokra, és más belső és külső tényezőre.”¹⁴

A Narai Dokumentum meghatározása olyan szélesre nyitja a hitelesség fogalmának értelmezési lehetőségeit, hogy ennél tágasabbra talán már nem is lehet. A műemlékvédelem hétköznapi gyakorlatában azonban más a helyzet. A működés szellemi gerincét adó karták nem határozzák meg egyértelműen a hitelesség fogalmát, de utalnak rá. A Velencei Karta 9. pontjában például ez áll: *„(A restaurálás...) A régi állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletben tartására támaszkodik, de megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik.”¹⁵*

Ez azt jelenti – értelmezésemben legalábbis –, hogy egy romos épület rekonstrukciója csak akkor lehet hiteles, ha az eredeti állapotra vonatkozóan minden adat a legapróbb részletekig bezárólag százszázalékos hitelességgel rendelkezésre áll. Ilyen helyzet pedig nincs, azaz a Velencei Karta szellemisége szerint hiteles visszaállítás nem létezik.

Ennek ellenére visszaállítás, újjáépítés, rekonstrukció igenis van, és így minden egyes megvalósult példa lehetőséget ad arra, hogy részint a szakmán belül, részint a szakma és a laikus közönség között párbeszéd alakuljon ki a hitelesség és eredetiség kapcsolatáról. Ez utóbbi esetben persze csak akkor, ha nemcsak a szakmai megítélés, hanem a közönség állásfoglalása is érvényes.

A varsói Óváros piactere, a Rynek Starego Miasta 1944-ben szinte teljesen elpusztult a varsói felkelés leverését követő német bosszúhadjáratban. 1949 és 1954 között

¹⁴Narai Dokumentum 13. pont.

¹⁵Nemzetközi Karta 9. pont.

épült újjá, régi fényképek, rajzok és megmaradt tervek alapján, azaz korántsem százszázalékos hitelességgel. Ráadásul ezek után a rommá bombázott Óváros más utcái, templomai, épületei és maga a varsói Királyi Vár is hasonló módon újult meg, ugyancsak távol a műemlékvédelem hitelesség fogalmától. Mindezek ellenére 1980-ban az UNESCO a világörökség részévé nyilvánította, és ennek indoklásában külön fejezet foglalkozik a hitelességgel. Ebben gyakorlatilag kétféle szintet különböztetnek meg, egyrészt a kevés megmaradt elem (főleg a pincék és néhány földszinti tér) autentikus helyreállítását, másrészt a rekonstruált épületrészek visszaépítésének kvázi hitelességét. A varsói Óváros újjáépítése a műemlékvédelem egyik kivételes esete: nem eredeti az anyag, nem százszázalékban autentikus a rekonstruált forma sem, a közvélemény szerint azonban – ideértve az UNESCO állásfoglalását is – teljes mértékben hiteles.

Ugyancsak a II. világháborúban, pontosabban az 1945. január 2-i légitámadás során szenvedett jelentős sérüléseket a nürnbergi Dürer-ház is. Már 1949-re helyreállították, amit 1971-ben és 1998-ban újabb felújítások követtek. A házról sok-sok rajz és fotó maradt fent, ezek tanúsága szerint a mai állapot több részletében is eltér a vélhetően eredetitől. A rigorózus szabályok szerint sem az anyag, sem a forma nem hiteles, de valahogy és végeredményben mégiscsak az; turisták, látogatók tízezrei bizonyítják ennek igazát.

Elvi szempontból még inkább problematikus lehet a Mátyás-templom hitelessége, igaz, a Schulek Frigyes-féle felújítás idején 1874 és 1896 között még nem korlátozta a hozzáállást semmiféle ideológia. A mai Mátyás-templomnak anyagi és formai értelemben nagyon kevés köze van közvetlen elődjéhez ugyanúgy, ahogyan a templom egészen Szent István király koráig visszanyúló történetében sok gyökeres átépítésről, kiegészítésről, változásról tudunk. Ennek ellenére minden állapotában, így a jelenlegiben is, hiteles maradt. A budavári Nagyboldogasszony-templom hitelessége teljesen független a műemlékvédelmi elvektől, a formáktól és az anyagoktól, mert ezeknél sokkal, de sokkal mélyebben gyökerezik – például a hit és a hagyomány erejében, a történelmi tudatban.

Ellenkező példaként, és a budai Várban maradvá, három Úri utcai lakóház említhető, a 13-as, a 17-es és a 31-es számú. Közös jellemzőjük, hogy a háború utáni felújításuk során különös hangsúly eshetett a műemlékvédelmi karták különböző szabályainak betartására. A hitelesség érdekében például mindegyik „*megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik*”, gondosan alkalmazza az anastylosis¹⁶ elvét, és az eredetitől megkülönböztethető modern építészeti eszközöket használ az egyes szükségszerű kiegészítéseknél. Mindhárom esetben az eredmény egy különös egyveleg, amelyben az egyes részek szakmailag hitelesek lehetnek ugyan, de az egész – főleg a befogadó közönség szempontjából – semmiképpen nem az.

A hitelesség kérdésében is megfontolható szempont lehet az építészeti hely-kor reláció szempontjából történő elemzés is. Megint csak Németország és megint csak a II. világháború. A hildesheimi Knochenhaueramsthaus 1529-ben épült, ez volt a

¹⁶ Az Athéni Karta megfogalmazásában: „*a megtalált elemek eredeti helyükre való visszahelyezése*”.

városi hentesek céhháza, egyben egész Németország legnagyobb fachwerk épülete, ami a második világháború utolsó napjaiban, 1945. március 22-én semmisült meg az egyik bombázást követő tűzvészben. A helyén 1962-ben egy modernista szálloda épült, ami nem ért meg hosszú kort, mert 1985-ben lebontották, és az eredetivel teljesen azonos módon újra visszaépült a hentesek céhháza. A Knochenhaueramsthaus épülete kétségkívül helyfüggő és korfüggetlen épület, egyszerűen nem állhatna más-hol, és több száz éves múltja igazolja időállóságát. Az 1962-ben épült Hotel Rose éppen az ellenkezője: helyfüggetlen és korfüggő, akárcsak a modernista épületek legtöbbször. Bármelyik új városrész bármely terén állhatott volna, de csak rövid ideig, mert korfüggősége, mondhatnánk építészeti divatfüggősége miatt gyorsan elavulttá és hitelét veszítetté vált. 2006-ban egy széles körű felmérés szerint a visszaépített Knochenhaueramsthaus Németország 100 legszebb épülete közé került – azaz a nagyközönség értékítélete szerint hiteles. A modernista Hotel Rose – ha megélte volna – egészen biztosan nem lett volna az.

HITELESSÉG – HIHETŐSÉG

1994-ben tagja voltam a margitszigeti középkori domonkos apácakolostor együttesének és környezetének építészeti kialakítására kiírt tervpályázat zsűrijének. Sok terv érkezett be, nagyon változatos megközelítésekkel, a visszaállítástól, a különböző jelzéseken keresztül, a bátortalan romkert koncepcióig minden előfordult. A zsűri tagja volt Hajnóczy Gyula is, akinek a véleményére mindenki odafigyelt, elvégre közöttünk ő volt elismerten a legnagyobb tudású szakember. Az egyik bírálati szünetben beszélgetés alakult ki a hitelességről, amelybe a professzor úr is nagy kedvvel bekapcsolódott. Amit akkor mondott, az egyrészt nagyon meglepett – hiszen szembenem az uralkodó ideológiával –, másrészt azóta is tartó mély benyomást tett rám. Arról beszélt ugyanis, hogy a műemlékvédelem hitelesség fogalma túl merev, és sokkal életszerűbb lenne, ha helyette a hihetőség fogalma kerülne a középpontba. Érvelése szerint így jóval nagyobb lehetne a szakma mozgásteré, és ugyanakkor megmaradhatnának a szakszerűség szempontjai is. Akkor ezt nagyon bátor és felszabadító erejű véleményként éltem meg, de a körülményeket ismerve nem nagyon hittem a megvalósulásában. Az azóta eltelt szűk emberöltőnyi időben azonban elkezdődött valami, ami lassú változással a hihetőség szerepének felerősödéséhez vezetett.

Eilean Donan kastélya Skóciában először a 13. század elején épült, másodsorban 1919 és 1932 között. A kezdetekben, a Mackenzie klán birtokában lévő vár az északi, elsősorban viking támadások elleni védelem fontos eleme volt. Robert Bruce, Skócia angolok által üldözött hőse itt kapott menedéket az 1200-as évek végén, majd pár évvel később trónra jutva, a királyság legfontosabb helyőrsége címet adta a várnak. A Mackenzie-k, majd az őket követő Macrae klán ideje alatt számtalan ostromot élt meg a kastély, mígnem végül 1719-ben angol csatahajók szinte porig rombolták. 1912-ben a Macrae klán egyik leszármazottja, John MacRae-Gilstrap megvásárolta

a romokat, majd 1932-ig teljesen újjáépítette. Nagyon valószínű, hogy az újjáépült vár nem azonos az eredetivel, szakmai szempontból biztosan nem hiteles. Ez azonban nem nagyon zavarja azt az évi több mint háromszázezer látogatót, aki különböző okokból felkeresi. A külföldieket nyilván a gyönyörű, érintetlen természeti környezetben fekvő kastély romantikája vonzza, az újjáélelt középkor hihetősége. A skótok legtöbbször viszont feltehetően történelmi szerepe érdekli, hiszen ez a skót függetlenség egyik szimbolikus helye, ahol a saját történelmük levegője érintheti meg őket – számukra egészen biztosan hitelesen.

A Trakai kastély talán egy kicsit még többet jelent Litvánia és a litvánok számára, mint Eilean Donan a skótoknak. Trakai volt ugyanis a litván államiság bölcsője és a 16. századig a Litván Nagyhercegség fővárosa. Ez a kastély is nagy csatákat élt meg, kezdetben a teuton lovagrenddel, később a lengyelekkel, majd a moszkvai fejedelemséggel szemben. A 17. században éppen az orosz seregek rombolták le, és rom maradt egészen a 20. század elejéig. Hosszú-hosszú előkészítő munkák után a helyreállítás csak a II. világháború után indult meg és 1961-ben fejeződött be. A Trakai kastély ma olyan, mint építése idején lehetett, mind külsőben, mind a belső tereiben. A ma odalátogatók többsége nyilván nem a hitelesség-hihetőség kérdésén tanakodik, hanem egyszerűen örül annak, hogy a múltat, a történelmet teljes épségükben álló épületek idézik, nem pedig lehangoló romok.

Várakból nekünk, magyaroknak csak a romok maradtak, a szomorú üzenetű romok. Nemcsak a kapcsolódó történelmi események teszik őket szomorúvá, hanem maga a rom állapot, amely önmagában is a legyőzöttség, a szétromboltság, a feldúltság állapotának a szimbóluma. A rom állapot változtathatatlansága pedig a legyőzöttség, feldúltság változtathatatlanságát is jelenti.

Tudatosítva vagy tudat alatt a „térdig érő romok” változtathatatlanságának üzenete negatív irányban befolyásolja az önképet, a történelmi tudatot, a világnézetet, az önbizalmat. Ezért örülök annak, hogy elkészült a füzéri vár rekonstrukciójának első üteme, és örülni fogok minden újjáépült, azaz újra éppé vált történelmi emlékeknek. Pozitív fejleménynek tartom azt is, hogy ezáltal a hitelesség-hihetőség dilemmája is kitért, immár nemcsak egy érzékeny, szakmán belüli vitatéma, hanem többek között pszichológiai, szociológiai, értelmi és érzelmi mélységeket is érintő probléma. Ennek feloldása pedig – véleményem szerint legalábbis – nem lehetséges a szemlélet kitértése, megújulása nélkül.

IRODALOM

- Achleitner, Friedrich: Ez a ház a 8. századból származik és 1898-ban épült meg. – Fordította: Kerékgyártó Béla. In: *Hely és jelentés – Tanulmányok az építészetéről és a városról*. Szerk.: Kerékgyártó Béla. Terc Kiadó, Budapest 2002.
- Ady Endre összes versei*. Osiris Kiadó, Budapest 2004.
- Csányi Vilmos: Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. *Magyar Tudomány* (2002) 6. 762–774.
- Guéron, René: *A modern világ válsága*. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen 2008.
- Kecskés Pál: *A bölcsélet története*. Szent István Társulat, Budapest 1981.

Kolakowski, Leszek: Újabb kis előadások nagy kérdésekről. Európa Könyvkiadó, Budapest 2000.

Narai Dokumentum a hitelességről. 1994.

Nemzetközi Karta a műemlékek és műemléki együttesek konzerválására és restaurálására. Velence 1964.

Watanabe, Yasutada: *Shinto Art: Ise and Izumo Shrines.* Weatherhill/Heibonsha, New York, Tokyo 1974.

PRESERVATION OF MONUMENTS – QUESTIONS AND PROPOSALS

Summary

Preservation of monuments as a topic with its wide social significance and also defining cultural identity concerns both the narrow circle of professionals dealing with it and a wide range of public as well. The approach and value judgement of both parties are more and more disparate; and the greater the distance between them the more political, economic, legal and other interests can fill this gap thus reducing the efficiency of the professional part.

The root of the problem – I assume – is found in the differences of the aspects, therefore the search for the solution should start from here.

The practicing architect stands in an intermediate position between the narrow profession of the preservation of monuments and the wide public. In this situation he – from the point of view of the narrow profession in an amateur status – can ask any questions which may be evidences for the professionals but not sufficiently understood, therefore open topics by the public. This could include, for example, the clarification and interpretation of professional conceptions – value, authenticity and originality. At the same time this position – from the aspect of the public as professional – can provide an opportunity for understanding the different points of view and for approaches and thereby also for the approximation and for a kind of mediation attempts.

Keywords: intelligibility, sensibility, value, authenticity, credibility